

PRISUTVECKLING OCH KONKURRENSSITUATION I DEN SVENSKA LIVSMEDELSEKTORN

I den svenska livsmedelsindustrin arbetar ca 10 procent av antalet sysselsatta inom hela tillverkningsindustrin. Mätt efter produktionsvärdet är livsmedelsindustrin den näst största branschen i Sverige. Livsmedel utgör dessutom en betydande andel av konsumenternas varukorg, ca 14 procent 1998, varför prisutvecklingen på livsmedel har stor betydelse för utvecklingen av UND1X- och KPI-inflationen.

EU-MEDLEMSKAPETS EFFEKTER PÅ LIVSMEDELSPRISER OCH KONKURRENS- FÖRHÅLLANDEN I LIVSMEDELSINDUSTRIN

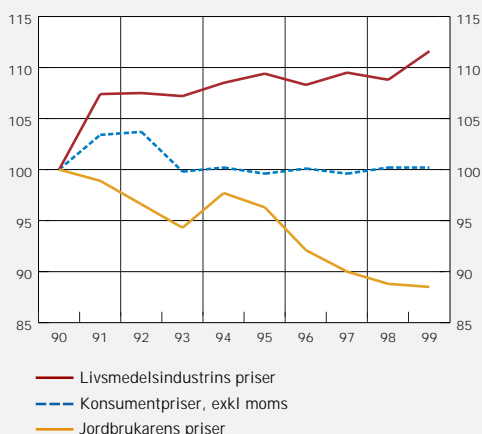
Priserna på livsmedel har sjunkit under 1990-talet. Rensat för sänkt moms steg dock priserna med i genomsnitt 0,9 procent per år mellan 1992 och 1999. Av EU-länderna hade Sverige mellan 1990 och 1997 den näst svagaste prisutvecklingen på livsmedel. Trots detta är de svenska livsmedelspriserna fortfarande ca 19 procent högre än EU-genomsnittet. I Norden har dock Norge och Danmark en högre prisnivå än Sverige.

EU-inträdet i januari 1995 medförde betydande förändringar för konkurrenssituationen och prisutvecklingen i svensk livsmedelsindustri. I en undersökning uppskattas att Sverige skulle haft 6,3 procent högre livsmedelspriser om jordbrukspolitiken inte hade förändrats i och med det svenska EU-inträdet.³⁴ Effekterna av medlemskapet för prisutvecklingen på enskilda varugrupper skiljer sig emellertid markant åt. Exempelvis har priserna på kött och köttprodukter sjunkit med ca 20 procent samtidigt som EU:s högre införselavgifter på ris innebar att rispriset steg med 53 procent under 1995. EU-inträdet medförde också att handeln och konkurrensen släpptes fri på såväl den svenska som den europeiska marknaden, vilket innebar en betydande förändring för förhållandena inom den svenska livsmedelsindustrin. Före EU-medlemskapet saknade denna sektor, med få undantag, tillträde till andra länders marknader.

34. HUI (1997) "Dagligvarupriser i de nordiska huvudstäderna efter Finlands och Sveriges EU-inträde."

PRISUTVECKLING OCH KONKURRENS I
JORDBRUKSSEKTORN, PRIMÄRPRODUKTION

Diagram R13. Prisutveckling på jordbruks- och livsmedelsprodukter i olika led. Index 1990=100

Anm. Inkomsthöjande stöd, såsom direktbidrag i form av arealstöd och djurbidrag, ingår inte i jordbrukspriserna. 1999 avser genomsnitt t.o.m. utfallet i september.

Källor: Jordbruksverket och SCB.

De svenska matpriserna i konsumentledet påverkas bara indirekt av jordbrukspolitiken, vilket hänger samman med att regleringarna främst berör tidigare led i produktionen. Den svenska jordbrukssektorn avreglerades 1990. Femåriga omställningsstöd infördes, innefattande bl.a. inkomststöd, för att underlätta övergången. Som ett led i anpassningen till EU:s jordbrukspolitik, förlängdes systemet med garanterade inlösenpriser och arealbidrag ersatte inkomststödet. Med EU-inträdet 1995 infördes EU:s stödsystem, vilket bl.a. medförde nya marknadsregleringar samt en del nya struktur- och regionalpolitiska åtgärder.

I syfte att göra det europeiska jordbruket mer konkurrenskraftigt beslutades inom EU om en reform 1992 (liknande den som genomfördes i Sverige 1990). De politiskt bestämda priserna på jordbruksprodukter sänktes och komparerades med direkta ersättningar till jordbruket. Ytterligare steg i den riktning diskuteras för närvarande inom ramen för Agenda 2000. Åtgärderna ska göra EU:s jordbruksvaror mer konkurrenskraftiga på världsmarknaden samtidigt som kompensationen till jordbruket ska göra det möjligt att upprätthålla den europeiska produktionen. Riksbanken räknar med att den planerade reformen dämpar KPI- och UND1X-inflationen i Sverige med 0,1 procentenhet såväl 2000 som 2001.

Jordbrukarnas försäljningspriser har sjunkit under i stort sett hela 1990-talet till följd av att konkurrensen ökat på både den inhemska och den internationella marknaden (se diagram R13). Den totala ersättningen per producerad enhet, som också omfattar olika former av stöd, är dock i nuläget på samma nivå som 1990, vilket innebär att stöden har ökat. Jordbrukarnas lönsamhetsutveckling har överlag förbättrats under senare år, till följd av både kostnadsrationaliseringar och ökade stöd.

PRISUTVECKLING OCH KONKURRENS
I LIVSMEDELSINDUSTRIN, FÖRÄDLING

Jordbrukarna säljer sina produkter via olika grossister inom livsmedelssektorn. Livsmedelspriserna påverkas då av kostnader för fortsatt förädling, distribution, marknadsföring och vinstmarginaler samt av importkonkurrens. Grossisternas försäljningspriser har i stort sett varit oförändrade under 1990-talet, trots att de priser som grossisthandlarna betalar till jordbrukarna fallit med drygt 10 procent. Detta är en utveckling som reser frågan om konkurrensen i livsmedelssektorn och som sannolikt utgör en av flera faktorer bakom den positiva vinstutvecklingen i livsmedelssektorn (se diagram R14).

Priserna på importerade livsmedel i producentledet steg med i genomsnitt drygt 5 procent per år under 1990-talet, vilket främst kan förklaras av kronförsvagningen efter övergången till rörlig växelkurs i november 1992. Ökningen av importpriserna har emellertid inte fortplantats till hemmamarknadspriserna i nämnvärd utsträckning.

Livsmedelsindustrin är en arbetsintensiv sektor. I samband med successiva rationaliseringar har dock antalet sysselsatta minskat, vilket håller tillbaka de samlade lönekostnaderna. Att livsmedelsindustrin blir allt mindre arbetsintensiv är ytterligare en förklaring till att vinstandelarna stigit kraftigt.

Förädlingen liksom primärproduktionen av livsmedel har genomgått en betydande strukturomvandling på senare år. Antalet produktionsställen inom livsmedelsindustrin minskade med 40 procent under 1970-talet, mycket beroende på användandet av ny förpacknings- och processteknik. Denna utveckling har därefter fortsatt, vilket bl.a. har medfört att koncentrationen i sektorn har ökat.

Jordbrukskooperationen dominerar med cirka 45 procent av livsmedelsindustrins totala produktion i Sverige. Koncentrationen är speciellt hög inom vissa branscher. Områden som slakt och chark, mejerisektorn samt kvarnar och bagerier svarar sammantaget för omkring 60 procent av livsmedelsindustrins omsättning och antal anställda. I den största delbranschen, slakt och chark, hade Lantbrukskooperationen en marknadsandel på 78 procent 1996. Den näst största delbranschen, mejeriindustrin, dominerades av Arla och Skånemejerier, som också är lantbrukskooperativa. Vad gäller bageri- och kvarnindustrin så hade Cerealiakoncernen genom Nord Mills och Kungsörnen ca 45 procent av förmalningen.

Diagram R14. Livsmedelsindustrins driftöverskott, brutto, som andel av förädlingsvärde till faktorpris. Procent

Källa: SCB.

Konkurrensen förefaller ha ökat på senare år, såväl på hemmamarknaden som inom EU och den internationella marknaden. Detta avspeglas också i viss mån av att ca 30 procent av livsmedelsindustrin numera är utlandsägd. Den starka koncentrationen inom hela sektorn tillsammans med stigande vinstandelar reser ändå frågan om konkurrensen är tillräcklig.

Medan tullarna för andra industrivaror har minskats stadigt eller helt tagits bort under efterkrigstiden är de fortfarande relativt höga för jordbruks- och livsmedelsprodukter. WTO-förhandlingarna som inleds i december 1999 kommer sannolikt att omfatta även jordbruksprodukter, vilket på sikt bör resultera i ett visst tryck nedåt på jordbruks- och livsmedelspriserna.

KONKURRENSSITUATIONEN I SVENSK DAGLIGVARUHANDEL

Dagligvaruhandeln med livsmedel kan delas in i partihandel (försäljning till andra än slutkonsumenter, dvs. till detaljhandeln och storhushåll) och detaljhandel. I Sverige sker dagligvaruhandeln integrerat mellan dessa båda block. Under 1990-talet har detaljhandeln ytterligare effektiviserats genom minskade lager och längre transporter (transporter är förhållandevis billigare än lagerhållning) samt ökad prispress bl.a. från utlandet. Effektiviseringarna borde ha kunnat medföra lägre priser än vad som blivit fallet.

Aktörerna inom dagligvaruhandeln är ICA, Konsumentkooperationen och Dagab tillsammans med detaljistkedjor och fristående dagligvaruhandlare. De tre största distributörerna kontrollerade 68 procent av marknaden 1998. Deras dominerande ställning har sannolikt underlättats av plan- och bygglagens regler om etableringsprövning.³⁵ Uppköp och sammangäenden, som t.ex. den förestående sammanslagningen av D&D Dagligvaror och Hemköp som tillhör detaljistkedjan Axel Johnson-gruppen, kan framöver medföra förändringar mellan blockens respektive marknadsandelar.

Strukturumvandlingen inom sektorn har lett till att antalet företag inom dagligvaruhandeln successivt har minskat, från 10000 till 7000 mellan 1976 och 1996, och distributionsanläggningarna har blivit större. Även de mindre dagligvarubutikernas antal har mer än halverats mellan 1976 och 1996 och de som är kvar har expanderat och förlagts utanför städernas centra.

35. OECD (1998) Economic Survey.

Nya service- och trafikbutiker har vuxit fram samtidigt som stormarknaderna tar allt större del av den totala omsättningen. Stormarknadernas andel ökade från 57 till 78 procent mellan 1976 och 1996.³⁶ Den lokala konkurrensen tycks vara viktig för butikernas prissättning.³⁷ Konkurrens kan på sikt också uppstå från internet-handeln. Enligt en undersökning som HUI gjort 1999 är dock priserna i internethandeln för livsmedel inte billigare än i den traditionella handeln.

AVSLUTANDE KOMMENTARER

- VARFÖR ÄR PRISERNA SÅ HÖGA?

Konsumentpriserna på livsmedel har fallit under 1990-talet pga. momssänkningen 1996, men de ligger alltså på en internationellt sett hög nivå. Många av de faktorer som tidigare kan tänkas ha hindrat prisnivån att utjämnas med andra länders är nu borta. Livsmedelsindustrin kan inte längre anses vara skyddad från internationell konkurrens, och inslaget av importkonkurrens har ökat. Sysselsättningen i jordbruk och livsmedelsindustrin har minskat, vilket har lett till kostnadsrationaliseringar och ökad produktivitet. Mot denna bakgrund är det förvånande att priserna inte sjunkit mer.

Sett till kostnads- och prisutveckling samt konkurrensfaktorer är bilden inte entydig. Jordbrukarnas försäljningspriser har fallit under 1990-talet och produktionsmedlen har blivit dyrare. EU:s stödsystem har dock kompenserat jordbrukarna för de sjunkande priserna på jordbruksprodukter och deras lönsamhet har ökat. Struktumvandlingen i jordbrukssektorn har vidare bidragit till kostnadsrationaliseringar.

Priserna på delvis förädlade livsmedel har fallit och konkurrensen har tilltagit via ökad handel. Trots ökad konkurrens är koncentrationen hög i samtliga förädlingsled. Priserna har också ökat i senare förädlingsled, vilket avspeglas i bl.a. stigande vinstmarginaler. I dagligvaruhandeln är marknaden koncentrerad till ett fåtal aktörer och ännu har prispresen bara varit begränsad från alternativa kanaler i form av internethandel och diversifierat ägande. En annan ofta förbisedd faktor till pris-skillnaden mellan Sverige och Europa är att de svenska lönerna inom livsmedelsindustrin och detaljhandeln är relativt sett höga. Slutligen beror en del av prisskillnaden på att den svenska momsens är högre än i de flesta andra

36. SCB (1998) "När mat kommer på tal".

37. Marcus Asplund och Richard Friberg (1998) "Sambanden mellan konkurrens och inflation" Penning & Valutapolitik 3 1998, Sveriges riksbank.

EU-länder. Momsen på livsmedel är 12 procent i Sverige och i genomsnitt ca 7 procent inom EU.

Framöver kan en tilltagande prispress förväntas i samband med internethandel, ökad gränshandel, samt resultatet av WTO-förhandlingarna för jordbruksvaror och möjligen harmonisering av momssatser. I motsatt riktning talar den begränsade konkurrensen, som kan bidra till att fördröja anpassningen av prisnivån till den europeiska.